

УДК 316.4.051.62(477)

В. М. Онищук

доктор соц. наук, професор, завідувач кафедри соціології Інституту соціальних наук Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова к. 40, Французький бул., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
тел. 8-067-551-54-36 (м.т.); 68-60-92 (сл.т.)

**НАЦІОНАЛЬНА ТА ГРОМАДСЬКА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ
УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ**

В статті розглядається питання національної та громадянської ідентифікації українського соціуму за роки незалежності України. Докладно аналізується рівень свідомості громадян їхніх особистих утрат та надбань від здобуття незалежності, а також зворотні зміни в свідомості українства.

Ключові слова: ідентифікація, локальна ідентифікація, мова, культурна традиція.

Проблема національно-культурної самоідентифікації українського етносу є ключовою для українського суспільства. Саме розвиток української державності на засадах демократії, гуманізму, ринкової економіки, мультикультуралізму вимагає не тільки захисту державного суверенітету, національних інтересів і територіальної цілісності України, але й досягнення загальної національної єдності. Трансформація суспільних відносин у напрямку розбудови держави та участь країни в глобалізаційних процесах призвели до змін в свідомості населення, його уявленнях, очікуваннях, оцінках та сприйнятті дійсності, руйнації старих та формуванні нових соціальних цінностей. Ігнорування політиками деяких з них знижує дієвість соціального механізму регулювання суспільного буття, ускладнює пошук нових дієвих шляхів збереження національної ідентичності в Україні.

Мультикультуралізм сучасного українського суспільства сьогодні чітко прослідковується. Змінюються масштаби, інтенсивність потоку людей і образів різноманітних культур. Етнічність залишається досить сильним і водночас легітимованим ідентифікатором відмінностей в гетерогенному українському суспільстві. Тому парадигма мультикультуралізму передбачає дотримання балансу інтересів етнічної більшості і етнічних меншин в різних сферах суспільного життя, їх взаємну відкритість, толерантність, добросусідство, взаємне визнання і розуміння історичної, культурної спадщини, способу життя. Мозаїчність етнічної картини країни, регіону, міста чи сільського району, самобутність, унікальність кожного етносу в цій мозаїці розглядається в мультикультуралізмі як антитеза тим чи іншим різновидностям їх уніфікації. Дослідження цієї важливої проблеми дозволить спрогнозувати еволюцію міжнародних відносин в суспільстві. Саме вирішення проблем міжнаціональних відносин представляє собою корінний інтерес українського соціуму.

Українству найбільш властива локальна ідентичність, простіше —

прив'язка до місця проживання, малої батьківщини. По результатам опитувань Центру Разумкова, що проводилось напередодні Дня незалежності в усіх регіонах України серед населення старше 18 років у 2006 році з нею пов'язують себе 44 % громадян. З великою Батьківщиною — Україною в цілому — 31 %; з регіоном проживання — 15 %; з Радянським Союзом — троє із сотні; з Росією — двоє, з Європою — один. [1.]

Локальна ідентичність перевалює в усіх регіонах, окрім Західного, де відносна більшість жителів (40%) ототожнюють себе з Україною, і найяскравіше виражена в Центрі (50%) й на Півдні (49%). Мабуть, у Центрі за рахунок Києва (17 % населення регіону) на Півдні — Криму, де відзначаються ознаки особливої ідентичності (ми-кримчани).

Рівень загальноукраїнської ідентичності падає в напрямку з Заходу на Схід і до Півдня (із 40 % до 26 %). Ідентифікація з Росією та Радянським Союзом відповідно зростають: із Росією — від 0,3 % на Заході до 2,4 % на Півдні; із Радянським Союзом — від 0,6 % на Заході до 4,2 % на Півдні.

Регіональна ідентичність найбільше властива жителям Сходу (19 %), найменше — Центру (10 %).

П'ятнадцяти років незалежності не вистачило для радикальних змін у ставленні до власної держави. Ще більша інерція характерна для чинників, які обумовлюють близькість України до Росії та значну усталеність цієї обставини, її історична та ментально-культурна укоріненість. Так, Переяславську Раду 1654 року позитивно оцінюють 60 % українців, негативно — 17%. Жовтнева революція викликає позитивні емоції у 42 % респондентів, протилежні — у 33 %. Перебування України у складі СРСР оцінюється позитивно 63 %, негативно — 20 % опитаних. Розпад Радянського Союзу є негативною подією для 54 % українців: від 81 % в східних областях до 21 % у західних. Ця подія є негативним явищем для 62 % тих, кому більше 50-ти років, й 41 % молодих людей до 30-ти років. [2с. 81]

У таблиці 1 представлені дані Інституту соціології НАН України. Вони певною мірою підтверджуються дослідженнями Центру Олександра Разумкова. За даними Центру, тих хто дуже пишаються тим, що вони є громадянами України 20,3%, тих, хто скоріше пишається, ніж ні, — 36,0%, не дуже пишаються, — 26,5%, зовсім не пишаються, — 7,8%. Питома чисельність позитивно налаштованих тут суттєво більша, тоді як тих, хто не міг визначитися набагато менша, — 9,3%. При цьому, негативно налаштованих на Сході — 44,4%, на Півдні, — 42,4%, в Центрі, — 31,2%, на Заході, 16,1%. [4с. 4]

Важливим чинником ідентифікації є мова. Більшість (52%) громадян України вважають рідною українську мову; майже третина (31%) — російську. Майже для кожного шостого (16%) рідними є обидві мови рівною мірою, для кожного дев'ятого — інша мова. При цьому на Заході й у Центрі країни як рідна домінує українська мова (90% і 72%, відповідно), на Сході та Півдні більшість жителів вважають рідною російську мову (54% і 52%) або є білінгвами (24 і 17%).

Табл. 1

Якою мірою Ви пишаєтеся, що є громадянином України?[Зс. 81]

Оцінка \ Рік	2002	2003	2004	2005	2006
Зовсім не пишаюся	6,6	8,8	8,9	5,2	7,1
Скоріше не пишаюся	11,5	16,3	15,8	9,7	12,4
Важко сказати	40,8	40,7	37,7	31,4	35,2
Скоріше пишаюся	30,8	27,9	30,0	38,3	33,2
Дуже пишаюся	10,1	6,2	7,7	15,3	11,9

Співіснування на одній території спільнот із різними мовно-культурними ідентичностями не є легким, проте у правових державах вважається цілком можливим.

Мовно-культурні тертя за таких обставин стають лише знаком, відгомонем значно поважнішого й драматичнішого конфлікту — історичного, політичного, цивілізаційного.

Звертає на себе увагу та обставина, що вільно володіють українською мовою більше громадян, аніж вважають її рідною (58% проти 52%). А коли взяти до уваги тих, хто засвідчив достатнє володіння нею, то виявиться, що 92% громадян країни володіють державною мовою або вільно, або в обсязі, достатньому для спілкування. Лише семеро зі ста мають із нею проблеми і тільки один із сотні повідомив, що української мови не розуміє.

Рівень володіння українською падає із Заходу, де нею вільно володіють 89% жителів, на Схід і Південь, де вільно володіють — 37% і 36% відповідно (у Центрі — 71%).

Однак використовують українську в побуті значно менше громадян, ніж нею володіють, а на Сході та Півдні — менше, ніж вважають українську мову рідною. Мотиви вибору мови спілкування можна умовно розділити на три категорії: природні (цією мовою я розмовляю з дитинства), прагматичні (ця мова найбільше поширена в місцевості, де я живу тощо), і ціннісні — це мова народу, до якого я належу; мова моєї держави, розмовляти нею — мій обов'язок; мова країни, котру я вважаю своєю Батьківщиною.

В усіх регіонах більшість або відносну більшість становлять люди, які мотивують свій вибір природною причиною (від 47% на Заході країни до 62% на Півдні). Однак жителям Заходу більш властиве ставлення ціннісне (43%), у Центрі відповідна група становить 22%; на Сході — 11%; на Півдні — 8% жителів регіону.

Виразно ілюструють ступінь укоріненості громадян країни в російську культуру відповіді на запитання: “Якби Ви мали можливість вибрати книгу закордонного автора, якого б дуже хотіли прочитати, якому перекладу Ви віддали б перевагу — українському чи російському?”. Відносна більшість (37%) узяла б російський переклад, 29% — український, 28% — який трапиться під руку.

Так, жителі Заходу країни радше віддали б перевагу українському (68%), Центру — який трапиться під руку (40%), Сходу і Півдня — російському (62% і 58%, відповідно).

Звідси зробимо висновки, що:

- по-перше, для жителів Заходу українська мова — це частіше цінність; для жителів Центру, Сходу і Півдня — радше просто спосіб спілкування;
- по-друге, ми достатньо володіємо державною мовою, щоб використовувати її як мову міжнаціонального спілкування.

Респондентам було запропоновано віднести себе на вибір до української, радянської або загальноєвропейської культурної традиції.

Більшість (56%) віднесли себе до української; майже кожен шостий — до радянської; кожен дев'ятий — до російської. Майже семеро зі ста — до загальноєвропейської. А на початку нашого дослідження ми відзначали, що у просторово-територіальних параметрах з Європою себе ідентифікували тільки 1%. [5с. 7]

Тепер зіставимо попередні показники.

До України загалом себе відносять, як було відзначено попередньо, 31%, а до української культури — 56%; до Росії — 2%, а до російської культурної традиції — 11%; до Радянського Союзу — 3%, а до радянської культурної традиції — 16%, нарешті, до Європи — 1%, а до загальноєвропейської культури — 7%.

При цьому зазначимо, що до української культурної традиції віднесли себе більше громадян, аніж вважають українську мову рідною, (56 проти 52%) і значно більше, ніж користуються нею у спілкуванні (56 проти 46%). Серед тих, хто зарахував себе до української культури, кожен п'ятий (20%) — російськомовний. А серед послідовників радянської культурної традиції кожен четвертий (25%) — україномовний. Кореляція між мовною та культурною ідентичностями не абсолютна але дуже висока.

Громадяни країни прийняли українську культуру та українську мову — різною мірою, але достатньою для шанобливого до неї ставлення, і дедалі більше засвідчують сприйнятливості до загальноєвропейських цінностей і культури. І якщо не замикає української мови на патріархальних та етнографічних моментах, якщо українською мовою виходитиме якісна інтелектуальна і якісна масова література, дублюватимуться фільми й мультимедіа для дітей тощо — українська мова без напруги й примусу ввійде в побут і культуру українців, громадян України.

За даними соціологічного опитування, в цілому громадяни України вважають більш близькими до себе за характером, звичаями, традиціями жителів Росії та Білорусі, ніж західного регіону власної країни. В окремих регіонах диференціація за соціокультурною ідентичністю виглядає так: жителі Заходу вважають рівною мірою близькими до себе поляків та донеччан; представники Центру вважають більш близькими росіян, ніж мешканців Буковини, Галичини, Закарпаття; жителі Півдня — більш близькими росіян, ніж жителів Слобожанщини, Києва, загалом центрального регіону, жителі Сходу — більш близькими росіян, ніж кримчан, жителів Півдня, Києва. Зрозуміло, що різниця між українським Заходом з одного боку і Півднем та Сходом, виглядає ще більш значущою. Оцінка відмінностей з мешканцями сусідніх країн демонструє значну відчуженість Півдня та Сходу від Європи та їх орієнтованість на східнослов'янський простір.

Дещо меншою мірою це притаманне й центральному регіону країни [6, с. 16,17]

Для держави, що знаходиться на стадії становлення, важливо мати можливість спертися на потужний конструктивний націоналістичний рух. В Україні такий рух ані за масштабом, ані за якістю не піднявся до належного рівня. На запитання про зміст поняття “український націоналізм” 41% респондентів зазначили, — це ідеологія, що розколює суспільство на етнічних українців і “не українців” і передбачає обмеження прав останніх. Тільки 27,3% вважають, що це світогляд, основна ідея якого — перетворення України на сильну державу з високим міжнародним авторитетом і високим рівнем життя громадян. Ще 14,5% дотримуються думки, що це явище існувало в Західній Україні в 1940 — 1950 рр. і зараз не є актуальним. Констатуємо, що націоналізм в незалежній державі не повністю позбувся того ставлення, яке було характерним для радянської республіки. Сьогодні він не є формою організації всіх патріотичних сил, носієм національної ідеї. Регіональні відмінні у ставленні до націоналізму є не тільки значними, але й фіксують загостреність цього питання, його негативний вплив на перспективи консолідації.

За умов виходу з ізоляції та демонтажу конструкції радянського ладу, більш виразно виявилися східнослов'янський та православний цивілізаційні чинники. Очевидно, що для самоідентифікації недостатньо відійти від радянських ідейно-політичних та соціокультурних реалій, — адже це не породжує автоматично власної самобутності, так само, як і не забезпечує приєднання до європейської цивілізаційної спільноти. Як наслідок, маємо додаткові складнощі на шляху оптимізації стратегії в міжнародній сфері, — особлива вразливість щодо російського чинника, викривлення засад стосунків з західними партнерами, збереження зародків ізоляціонізму, неадекватного ставлення до процесі інтернаціоналізації та глобалізації. Україна зміцниться внутрішнє та оптимізує своє міжнародне становище, якщо громадяни, орієнтовані на східнослов'янський проект усвідомлять, що він може бути дійсно успішним, якщо він буде вписаний у європейський вибір і передбачатиме європеїзацію самого цього регіону.

Повноцінна інтеграція (а не асиміляція, уніфікація чи маргіналія, як це було за радянських часів) російськомовних українців та представників національних меншин в український соціум з урахуванням відповідних європейських критеріїв можливе за умов збереження їхньої мовної та етнічної ідентичності, гармонізації цих видів ідентичності з лояльністю до держави, її мови та культури; взаємодоповнювального поєднання громадянсько-політичної, етнічної та європейської ідентичностей; одночасної реалізації і прав людини, і національних інтересів, формування інституції громадянського суспільства та правової держави; подолання у представників національних меншин психологічного відчуження від держави і титульної нації; поєднання загальнолюдських, демократичних і ліберальних цінностей з базовими цінностями національної культури.

Література:

1. Спільна ідентичність громадян України: особливості і проблеми становлення. Аналітичні матеріали до обговорення на круглому столі “Регіони України: перспективи єднання, шляхи формування спільної ідентичності”. — Київ, червень 2006, Центр Разумкова. — С. 21.
2. Матеріали до прес-конференції “Герої, цінності та міфи сучасної України” 10 січня 2007 р.
3. Українське суспільство 1992 — 2006: соціологічний моніторинг. Інститут соціології НАН України, Київ, 2006, — С. 81.
4. Національна безпека і оборона. — 2006. — № 1. — С. 4
5. Спільна ідентичність громадян України: особливості і проблеми становлення. Аналітичні матеріали до обговорення на круглому столі “Регіони України: перспективи єднання, шляхи формування спільної ідентичності”. — Київ, червень 2006, Центр Разумкова. — С. 7.
6. Там само. — С. 16,17.

В. М. Онищук

кафедра соціології, Інститут соціальних наук,
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова
к. 40, Французський бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

НАЦИОНАЛЬНАЯ И ОБЩЕСТВЕННАЯ САМОИДЕНТИФИКАЦИЯ УКРАИНСКОГО СОЦИУМА

В статье рассматриваются вопросы национальностей и гражданской идентификации украинского социума в годы независимости Украины. Подробно анализируется уровень осознания гражданами их личных утрат и приобретений в результате получения независимости Украиной, а также обратные изменения в сознании украинцев.

Ключевые слова: идентификация, локальная идентификация, язык, культурная традиция.

V. M. Onishuk

Department of Sociology, Institute of Social Sciences,
Odessa National University named after I. I. Mechnikov
r. 40, Frantsuzsky Boulevard, 24-26, Odessa, 65058, Ukraine

NATIONAL AND PUBLIC “SELF-AUTHENTICATION” OF UKRAINIAN SOCIUM

Summary

Issues of national and civil identification of Ukrainian social group (society) at the period of Independence are the main subjects of current article. Level of comprehension by citizens of Ukraine of their personal losses and achievements resulted from obtaining of Independence by Ukraine is analysed in details alongside with feedback changes in the conscious of Ukrainians.

Keywords: identification, local identification, language, cultural tradition.